

FELSEFE DÜNYASI

2006/1 Sayı: 43

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi
Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

İBN HAZM MANTIĞINDA KIYAS

İbrahim Çapak*

Giriş

İbn Hazm (994-1064)¹ kelim, fıkıh gibi ilimlerin yanı sıra mantık ilmi üzerinde de durmuş *Takrib* adlı eserini bu çerçevede ele almıştır. O, *Takrib*'de mantık konularını Aristoteles'in *Organon*'undaki sıraya göre inceler. *Kategoriler*'i "Esmâü'l-Müfred", *Perihermeneias*'i "Kitabul Ahbar", *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Topika* ve *Sofistik* delileri "Burhan" başlıkları altında ele alır. Daha sonra Hitabet ve Şiir'e yer verir. İbn Hazm, mantık ve felsefe ile delil ortaya koymanın alemin bilinmesi açısından önemli olduğunu vurgular. Ona göre mantık ilminin en önemli faydası gerçekleri benzerlerinden ayırmasıdır.² İbn Hazm, mantık ilmini ele alırken dini ilimlerden özellikle kelim ve fıkıhtan örnekler verir. Bu durum onun, mantık ilmine karşı bazı çevrelerce alınan menfi tavır sebebiyle mantık ilmini sevdirmek gayesinden kaynaklanmaktadır.³

İbn Hazm, İspanya'da zahiriliğin büyük temsilcilerinden biri olmuştur. Bu doktrin çerçevesi içinde fıkıhla ilgili meselelerde insani ölçütün kullanılmasını savunanlara karşı şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. O, *İhkam*, *Fasl*, *Muhalla*, *Nübez*, *İbtal* ve *Telhis* adlı eserlerinde analogiyi (kıyası) savunanların görüşlerini çürüten açıklamalara yer verir. Sadece *İhkam* adlı eserinde analogiyi savunanların görüşlerini çürütme konusuna 448 sayfa ayırmıştır.⁴

Kıyas, bütün felsefecilerin hatta fıkıhçıların son derece önemseydiği önemli bir konudur. Çünkü "bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri elde etmek" kıyasla mümkündür. Bu nedenle kıyas neredeyse bütün ilimler için vazgeçilmez bir konu olmuştur. İbn Hazm, kıyas konusunu önemseyen önemli İslam alimlerinden biridir. Ancak İbn Hazm, fıkıhçıların iki şey arasındaki benzerlikten hareketle bir şey hakkındaki hükmü diğeri için geçerli saydıkları kıyası yani analogiyi değil, Aristoteles'in üzerinde durduğu yani "bilinenlerden hareketle bilinmeyenlere vardığımız" kıyası önemser. İbn Hazm, mantıkta kullandığımız kıyası "burhan", analogiyi ise "kıyas" olarak isimlendirir. Ona göre analogi, "herhangi bir şeye, benzeri başka bir hükümle hükmü gerektiren sebepteki benzerliklerinden veya bazı ortak özelliklere sahip olmalarından dolayı hükmedilmesi-

* Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı, çapakibrahim@hotmail.com

¹ Ebu Muhammed Ali b. Ahmet b. Sa'id b. Hazm künyesi ile bilinen İbn Hazm, 994 yılında Kurtuba'da doğmuş ve 1064 tarihinde Manta Lişam'da (Niebla) vefat etmiştir. Bk. Nicholas Rescher, *The Development of Arabic Logic*, London 1964, s. 158; Abdulkuddûs Bingöl, "Endülüslü İbn Hazm'ın Mantığında Dil Konuları" *Felsefe Dünyası*, Sayı 8, (1993) s. 22; Ahmet Demirci, *İbn Hazm ve Zahirlik*, Kayseri 1996, s. 9.

² İbn Hazm, "Risâletü'l-Tevfik ala Şari'n-Necat" *Resail* içinde, (tahk. İhsan Reşid Abbas), Mısır, s. 43.

³ Naci Bolay, "İbni Sina Mantığında Modal Önergeler ve Bu Önergelerin İbni Hazm Vasıtasıyla İslam Fıkıhına Uygulanışı" *Uluslararası İbni Sina Sempozyumu Bildirileri* içinde, Ankara 1983, s. 216.

⁴ Fadil İ. Abdullah, "İbn Hazm'ın Din Hukukuyla İlgili Meselelerde Kıyası Reddediğiyle İlgili Notlar" (Çev. İbrahim Aydın) *Usûl-i Din* içinde, İstanbul 1991, s. 93.

dir.”⁵ İbn Hazm’a göre dini konularda hüküm vermek için hiçbir şekilde analogi kullanılamaz. Analogi, batıldır ve batıllığı Allah katında kesindir. Ona göre Allah sütün, -haram kan ve bağırsaktan çıktığı halde- helal olduğunu, bir meyveden -içki haram olduğu halde güzel rızık, şıra ve şerbet elde edildiğini haber veriyor. Böylelikle -kıyasta temel olan- benzer iki şey için aynı hükmün geçerliliği batıl hale gelmiş oluyor.⁶ İbn Hazm, analogiyi savunanları ciddi bir şekilde eleştirerek benzerliklerden hareketle bir hükmün ileri sürülmeyeceğini ifade eder ve bu bağlamda bir takım ayet ve hadislerle yer verir.⁷ Ona göre Nahl/78, Bakara/151 ve Araf/33 ayetleri⁸ analoginin geçersiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. O, ilgili ayetlerin açıklamalarından sonra şu ifadelerle yer verir: “Allah bilmediğimiz ve bize bildirmediği şeyleri söylememizi haram kıldı. Kıyas denen şeyi Allah’ın emretmediğini ve öğretmediğini biliyoruz. Öyleyse o batıldır ve dinde onunla hüküm verilemez.”⁹ Aslında İbn Hazm’ın incelediği ayetlere bakıldığında bir takım zorlamalarla analoginin geçersizliğini ileri sürdüğü görülür.

İbn Hazm, kıyası savunanların benzerlikten hareketle bir şey hakkında hüküm verdiklerini, bu benzerliğin de bütün özelliklerinde geçerli olduklarını ileri sürdüklerini oysa dünyada bütün özelliklerinde benzer olan iki ayrı şeyin bulunmasının mümkün olmadığını ifade eder.¹⁰ O, kıyasın geçersizliği hakkında sahabenin de icmasının olduğunu, dolayısıyla hiçbir şekilde kıyas ile bir şey hakkında hüküm verilemeyeceğini ileri sürer.¹¹ Biz bu çalışmamızda analogiden daha ziyade İbn Hazm’a göre kıyas, şekil ve çeşitleri üzerinde durmak istiyoruz.

Kıyas (Burhan)

Kıyas, öncül adı verilen birden çok önermeyle, sonuç adı verilen bir önerme arasında mantıkça geçerli bir ilişki kurmaktır. Bir başka ifade ile kıyas, verilmiş önermelere dayanarak zihnin onlardan, zorunlu olarak, bir sonuç çıkarma işlemidir.¹²

İbn Hazm, temelde kıyasları yüklemli (iktirani) ve şartlı olmak üzere ikiye ayırır, şartlı kıyasları da bitişik şartlı ve ayrık şartlı şeklinde ayrıma tabi tutar.¹³ Yüklemli kıyas, sonucu veya çelişigi öncüllerde açık bir şekilde ifade edilmeyen kıyastır.¹⁴

⁵ İbn Hazm, *Usûl-i Din*, (Çev. İbrahim Aydın), İstanbul 1991, s. 73.

⁶ İbn Hazm, *age.*, s. 68-69. Bk. A. G. Chejne, “İbn Hazm of Cordova on Logic”, *Jads*, 104, 1984 New Haven, s. 67.

⁷ Bk. İbn Hazm, *Usûl-i Din*, s. 70-71, *İhkam fi Usul’i Ahkam*, c. 2, Kahire 1992, s. 504-507; Ahmet Demirci, *İbn Hazm ve Zahirilik*, s. 118-119.

⁸ Söz konusu ayetlerin meâli şöyledir: “Siz hiçbir şey bilmezken, analarınızın kamından sizi çıkaran O’dur. Siz hiçbir şey bilmezsiniz.” (Nahl/78) “Bilmediğinizi size öğreten O’dur.” (Bakara/151) “De ki: “Rabbim sadece açık ve gizli fenalıkları, günahı, haksız yere tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah’a ortak koşmanızı, Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.” (Araf/33) Ayrıca İbn Hazm, konu ile ilgili olarak Yusuf/111, Nahl/66-67 ayetlerine de dikkat çekmektedir.

⁹ İbn Hazm, *Usûl-i Din*, s.72.

¹⁰ İbn Hazm, *age.*, s. 74.

¹¹ İbn Hazm, *age.*, s.76.

¹² Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Mantık*, Lübnan 1980, s. 203; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara 2004, s 138; Necip Taylan, *Mantık Tarihçesi Problemleri*, İstanbul 1996, s. 122.

İbn Hazm'a göre iki önermenin bir araya getirilmesine "karine" adı verilir. İki önermenin bir araya getirilmesi ile zorunlu olarak üçüncü bir önerme meydana gelir. Bu üçüncü önermeye "sonuç (netice)" denir. Ona göre öncüller ve sonuç Yunanca'da "silcismus", Arapça'da ise "el-camia" olarak isimlendirilir.

Bütün insanlar canlıdır

Bütün canlılar cevherdir

O halde bütün insanlar cevherdir

şeklindeki bir kıyasta ilk iki önerme "öncül (mukaddime)", bu iki önermeden ortaya çıkan önerme "sonuç", her üç önermenin bir arada bulunmasına ise "el-caima" denir.¹⁵

İbn Hazm, kıyas şekillerini ele almadan önce "belirli (mahsure)", "belirsiz (muhele)", "tikel (şahsi)" önermeleri ve önermelerin döndürülmesi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur. Çünkü kıyası bilmek için önerme çeşitlerini bilmek gerekir. Ayrıca İbn Hazm'ın önermelerin döndürülmesini "kitabu'l-burhan" başlığı altında kıyas şekillerini incelemeyen önce ele alması kıyasın ikinci ve üçüncü şekilden döndürme yoluyla birinci şekilden bir kıyasın elde edilmesi ve döndürülmesine ihtiyaç duyulan öncüllerin doğru bir şekilde döndürülmesinin hedeflenmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶

İbn Hazm'a göre bir önerme, konu ve yüklem olmak üzere en az iki kelimedenden meydana gelir, konu "kendisinden haber verilen", yüklem ise "haberdir". İki önermenin bir araya getirilmesi ile "kıyas (burhan)" oluşur. Bu iki önermede de tekrar eden bir lafız yani ortak terim olmalıdır. Ayrıca birinde bulunan bir lafız diğerinde bulunmamalıdır. Örneğin, "Bütün insanlar canlıdır", "Bütün canlılar cevherdir" önermelerinde "canlı" kavramı her iki önermede de tekrar etmektedir. Bu bakımdan "ortak terim" olarak isimlendirilir. Birinci öncül "insan" kavramıyla ikinci öncülden, ikinci öncül de "cevher" kavramıyla birinci öncülden ayrılır.¹⁷ Çünkü önermenin birinde bulunan bir kavram diğerinde bulunmamaktadır.

İbn Hazm'a göre kıyasın şekillerinde orta terim, birinci öncülde yüklem, ikincisinde konu veya her iki öncülde de yüklem ya da her iki öncülde de konu olur. Büyük terimin kendisinde yer aldığı öncül "büyük öncül", küçük terimin içinde yer aldığı öncül ise "küçük öncül" olarak isimlendirilir. Örneğin,

Bütün insanlar canlıdır.

Bütün canlılar cevherdir

öncüllerinde "cevher" terimi büyük terimdir. Çünkü "cevher" terimi hem canlı teriminden hem de insan teriminden daha geneldir. "İnsan" terimi ise cevher teriminden daha dar anlamlı olduğu için küçük terimdir.

¹³ İbn Hazm, *et-Takrib li'l Hadd'il-Mantık ve'l Madhal ileyhi*, (tahk. İhsan Abbas), Beyrut, Trh. s. 123. vd.

¹⁴ Tahir Yaren, *Kıyasların Yapısı*, Ankara 2003, s. 19.

¹⁵ İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 106. Bk. A. G. Chejne, *Ibn Hazm*, Chicago 1982, s. 172, "İbn Hazm of Cordova on Logic", Jads, 104, New Haven 1984, s. 67.

¹⁶ Bk. İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 108-112.

¹⁷ İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 108.

İki olumsuz, iki tikel ve iki şahsi önermeden sonuç çıkmaz. Ortak terim kesinlikle sonuçta yer almaz. Sonuç öncülerin ihtiva ettiği anlamdan daha dar anlamlı olmalıdır. Öncüllerden biri belirsiz diğeri niceleyici (surlu) ise sonuç belirsiz, öncüllerden biri tikel ise sonuç tikel, öncüllerden biri tekil (mahsus) ise sonuç tekil, öncüllerden biri olumsuz ise sonuç olumsuz, öncüllerden biri tikel veya tekil, diğeri olumsuz ise sonuç tikel olumsuz veya tekil olumsuz olur.¹⁸ İbn Hazm, öncülerden birinin tikel veya tekil oluşuna şu örneği vermektedir:

Hiçbir insan taş değildir.

Zeyd insandır.

O halde Zeyd taş değildir.

Aynı şekilde önermelerden biri zorunlu, diğeri mümkün olursa sonuç sadece mümkün olur. Eğer öncüller birbirine eşit ise sonuç da onlar gibi olur. Yani öncüllerin her ikisi de olumlu ise sonuç olumlu, her ikisi zorunlu ise sonuç zorunlu, her ikisi mümkün ise sonuç mümkün her ikisi de belirsiz ise sonuç belirsiz olur. Ancak her iki öncül, tümel ise sonuç bazen tümel bazen de tikel olur.

Bazen iki olumsuz öncülden doğru, iki olumlu (sahih) öncülden de yanlış sonuç çıkabilir. Örneğin,

Hiçbir insan taş değildir.

Hiçbir taş merkep değildir

O halde hiçbir insan merkep değildir. Bu kıyasta öncüllerin her ikisi de olumsuz oldukları halde sonuç doğrudur.

Zeyd beyazdır.

Bazı beyazlar taştır

O halde Zeyd taştır. Bu kıyasta ise öncüller doğru olduğu halde sonuç yanlıştır.

İki öncülden biri yanlış ise doğru bir sonuç ortaya çıkar. Örneğin,

Bütün insanlar taştır.

Bütün taşlar cevherdir.

O halde bütün insanlar cevherdir. Bu kıyasın birinci öncülü yanlıştır. Fakat kıyas düzeninden dolayı sonuç doğrudur.

Tekil önerme ile tikel önermenin hükmü aynıdır. Şöyle ki:

Zeyd konuşandır.

Bazı konuşanlar ölüdür.

O halde Zeyd ölüdür. Bu sonuç doğrudur, fakat iki tikel, iki tekil, tekil ve tikel öncüllere güvenilmez.¹⁹

Küçük terim, sonuçta daima "konu yani kendisinden haber verilen (muhter anı)" olarak yer alır, büyük terim ise sonuç önermesinde "yüklem yani haber" olur. Öncekilerden (mütakaddimün) bazıları büyük önermeyi kendisinden en genel anlamı barındıran terimin yer aldığı önerme olarak nitelerler. Ancak bu doğru değildir. Nite-

¹⁸ İbn Hazm, *age.*, s. 113-114. Bk. Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1996, s. 113-114; Tahir Yaren, *age.*, s. 22-24.

¹⁹ İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 114-115.

kim Aristoteles de bunu ifade etmektedir.²⁰ İbn Hazm, modlardan dördünün önermelerinin birbirine eşit olduklarını tesbit ettiğini ifade etmektedir. Bunlar, birinci şeklin ikinci modu, ikinci şeklin bir ve ikinci modları ve üçüncü şeklin ikinci modlarıdır.²¹

Kıyasın Şekilleri

İbn Hazm'a göre kıyasın üç şekli vardır. Birinci şekil dört, ikinci şekil dört ve üçüncü şekil altı mod (inhal) ihtiva eder. Ona göre bu modlar sürekli doğru sonuç veren ve bütün problemlerle ilgili kullanılabilen modlardır.²² İbn Hazm, kıyas şekillerini incelerken her birisinin modlarını örneklerle ortaya koyar. O, kıyas modlarına sadece mantık ve felsefe ile ilgili değil, kelimeler ve fıkıh ile ilgili örnekler de verir.

Birinci Şekil

İkinci ve üçüncü şekiller irca yolu ile birinci şekle döndürüldükleri için birinci şekil mantıkçılar tarafından daha çok önemsenmiş ve mükemmel şekil olarak kabul edilmiştir. Birinci şekilde ortak terim, öncüllerin birinde konu, diğerinde ise yüklem olur yani her iki öncülde de zikredilen terim öncüllerin birinde kendisinden haber verilen ve nitelenen (mevsuf), diğerinde ise yüklem (haber) ve nitelik (vasıf) şeklinde yer alır. Birinci şeklin büyük önermesi ister olumlu ister olumsuz olsun daima tùmeldir, küçük önermesi ise daima olumludur.²³ Bu şeklin dört modu vardır. Bu şeklin mod ve örnekleri şöyledir:

Birinci mod,

Bütün insanlar canlıdır

Bütün canlılar cevherdir.

O halde bütün insanlar cevherdir.²⁴

Bütün sarhoş ediciler şaraptır.

Bütün şaraplar haramdır.

O halde bütün sarhoş ediciler haramdır.²⁵

İkinci mod,

Bütün insanlar canlıdır.

Hiçbir canlı taş değildir.

O halde hiçbir insan taş değildir.

Bu modun öncülleri birbirine eşittir yani biri diğerinden daha genel değildir.²⁶

Bütün sarhoş ediciler haramdır.

²⁰ İbn Hazm, *age.*, s. 116.

²¹ İbn Hazm, *age.*, 114.

²² İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 113-114; V. Vasıf Mustafa, *İbn Hazm ve Mevkifuhu minel Felsefe ve'l-Mantık ve'l-Ahlak*, Abudabi, 2000, s. 254. Bk. Gazali, *Miyaru'l-İlm*, (nşr. Süleyman Dünya), Kahire 1961, s. 147-148.

²³ İbn Hazm, *age.*, s. 116-117. Bk. Necati Öner, *age.*, s. 118-119; Tahir Yaren, *age.*, s. 26-27.

²⁴ İbn Hazm, *age.*, s. 117.

²⁵ İbn Hazm, *age.*, s. 121.

²⁶ İbn Hazm, *age.*, s. 117.

Hiçbir şarap helal değildir.
O halde hiçbir sarhoş edici helal değildir.²⁷

Üçüncü mod,
Bazı insanlar canlıdır.
Bütün canlılar cevherdir.
O halde bazı insanlar cevherdir.²⁸

Bazı bayan kölelerle cinsel ilişkide bulunmak haramdır.
Bütün haramlardan kaçınmak gerekir.
O halde bazı bayan kölelerle cinsel ilişkide bulunmaktan kaçınmak gerekir.²⁹

Dördüncü mod,
Bazı insanlar canlıdır.
Hiçbir canlı taş değildir.
O halde bazı insanlar taş değildir.³⁰

Bazı alışverişler faizlidir.
Hiçbir faiz helal değildir.
O halde bazı alışverişler helal değildir.³¹

İkinci Şekil

Ortak terim her iki öncülde de yüklem yani haberdir. Bu şeklin iki öncülünden biri olumsuz, büyük önermesi tümel olmalıdır.³² Birinci şekilde olduğu gibi bu şeklin de dört modu vardır.

Birinci mod,
Bütün insanlar canlıdır.
Hiçbir taş canlı değildir.
O halde hiçbir insan taş değildir.

Bu mod ile birinci şeklin ikinci modu arasında, büyük önermede konu ile yüklem yer değiştirmesi dışında hiçbir fark yoktur. Kıyas bu sonucu doğrular. Şöyle ki, bu modda "Hiçbir taş canlı değildir" önermesi "Hiçbir canlı taş değildir" şeklinde döndürülür. Döndürülen bu önerme döndürülmeyen önermeye eklenir ve şu şekilde bir kıyas ortaya çıkar:

Bütün insanlar canlıdır.
Hiçbir canlı taş değildir.
O halde hiçbir insan taş değildir.

Bu mod, birinci şeklin ikinci modunun aynısıdır. Olumlu önerme döndürülmez. Çünkü bu önerme döndürüldüğünde ikinci şeklin üçüncü modu elde edilir.³³

²⁷ İbn Hazm, *age.*, s. 121.

²⁸ İbn Hazm, *age.*, s. 117.

²⁹ İbn Hazm, *age.*, s. 122.

³⁰ İbn Hazm, *age.*, s. 117.

³¹ İbn Hazm, *age.*, s. 122.

³² Bk. Necatî Öner, *age.*, s.119-120.

Hentüz sahip olmadığın bir şeyi kesmen yasaklanmıştır.

Yasaklanan hiçbir şey helal değildir.

O halde sahip olmadığın bir şeyi kesmen helal değildir.³⁴

İkinci mod,

Hiçbir taş canlı değildir.

Bütün insanlar canlıdır.

O halde hiçbir taş insan değildir.

Bu mod ile kendisinden önceki mod arasında büyük önerme ile küçük önermenin yer değiştirmesi dışında hiçbir fark yoktur. Bu modda sonucu iki döndürme ile elde ederiz. Birinci döndürme olumsuz öncülün döndürmesidir, ikinci döndürme ise sonucu döndürmesidir. "Hiçbir taş canlı değildir" önermesinin döndürmesi "Hiçbir canlı taş değildir" önermesidir. Buna göre kıyas,

Hiçbir canlı taş değildir.

Bütün insanlar canlıdır.

O halde hiçbir taş insan değildir, şeklini alır. Sonra sonuç "Hiçbir insan taş değildir" şeklinde döndürülür ve kıyas aşağıdaki şekilde düzenlenir:

Bütün insanlar canlıdır.

Hiçbir canlı taş değildir.

O halde hiçbir insan taş değildir.

Hiçbir yasaklanan şey helal değildir.

Sahip olmadığın bir şeyi kesmen yasaktır.

O halde sahip olmadığın bir şeyi kesmen helal değildir.³⁵

Bu mod, ikinci şeklin birinci modunun sonucunun aynısıdır. Bu mod ve önceki modun öncülleri birbirine eşittir, biri diğerinden daha genel değildir.³⁶

Üçüncü mod,

Bazı insanlar canlıdır.

Hiçbir taş canlı değildir.

O halde bazı insanlar taş değildir.

Bu mod ile birinci şeklin dördüncü modu arasında hiçbir fark yoktur. Ancak bu modun büyük öncülünün yüklemi, diğer modun birinci şeklin dördüncü modunun büyük öncülünün konusudur. Bu kıyasın sonucu olumsuz öncülün döndürülmesi ile elde edilir. Şöyle ki: "Hiçbir taş canlı değildir" önermesi "Hiçbir canlı taş değildir" şeklinde döndürülür. Bu öncül döndürülmeyen öncüle eklenir ve kıyas şu şekle dönüşür:

Bazı insanlar canlıdır.

Hiçbir canlı taş değildir.

O halde bazı insanlar taş değildir.³⁷

³³ İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 117-118.

³⁴ İbn Hazm, *age.*, s. 122.

³⁵ İbn Hazm, *age.*, s. 122.

³⁶ İbn Hazm, *age.*, s. 118.

Bazı atalar kâfirdir.

Hiçbir kâfir olan ataya itaat etmek gerekmez.

O halde bazı atalara itaat etmek gerekmez.³⁸

Bu mod, birinci şeklin dördüncü modunun aynıdır.

Bazı taşlar canlı değildir.

Dördüncü mod,

Bütün insanlar canlıdır.

O halde bazı taşlar insan değildir.

Sonuç "Bütün taşlar insan değildir" şeklinde de ifade edilebilir. Çünkü tikel olumsuz önermeyi "bütün" ve "bazı" terimleri ile ifade etmek mümkündür. Bu mod, döndürme yolu ile birinci şekle irca edilemez. Çünkü küçük önerme, tikel olumsuzdur ve tikel olumsuz önerme döndürülemez. Büyük önerme tümel olumludur, bu önerme tikel olarak döndürülebilir. İki tikel ise sonuç vermez. İbn Hazm bu moddu şöyle düzenlenebileceğini ifade eder: "Bazı taşlar insan değildir" önermesinin çelişigi "Bütün taşlar insandır" olur. Bu durumda kıyas şöyle şekillenir:

Bütün taşlar insandır.

Bütün insanlar canlıdır.

O halde bütün taşlar canlıdır.³⁹

Bazı cariyelerle cinsel ilişkide bulunmak helal değildir.

Bütün eşler ve emme cariyelerle ilişkide bulunmak helaldir.

O halde bazı eş veya emme olmayan cariyelerle ilişkide bulunmak helal değildir.⁴⁰

Üçüncü şekil

Bu şeklin orta terimi her iki öncülde de konu yani kendisinden haber verilendir. Sonucu ise daima tikeldir. Küçük önerme olumlu olmalıdır.⁴¹

Birinci mod,

Bütün insanlar canlıdır.

Bütün insanlar cevherdir.

O halde bazı canlılar cevherdir.

Bu modda sonuç elde etmek için küçük öncülün döndürülmesi gerekir. Buna göre "Bütün insanlar canlıdır" önermesinin döndürmesi "Bazı canlılar insandır" şeklinde olur. Böylece kıyas şu şekilde düzenlenir:

Bazı canlılar insandır.

Bütün insanlar cevherdir.

³⁷ İbn Hazm, *age.*, s. 119.

³⁸ İbn Hazm, *age.*, s. 122.

³⁹ İbn Hazm, *age.*, s. 119.

⁴⁰ İbn Hazm, *age.*, s. 122.

⁴¹ N. Öner, *age.*, s. 121.

O halde bazı canlılar cevherdir. Bu mod, birinci şeklin üçüncü moduna irca edilir.⁴²

İffetli bir kadına iftira atan her iftiracı fasıktır.
İffetli bir kadına iftira atan her iftiracıya had uygulanır.
O halde bazı fasıklara had uygulanır.⁴³

İkinci mod,

Bütün insanlar canlıdır.
Hiçbir insan taş değildir.

O halde bazı canlılar taş değildir.

Bu modda küçük öncül döndürülür yani "Bütün insanlar canlıdır" önermesi "Bazı canlılar insandır" şeklinde döndürülür. Bu mod, birinci şeklin dördüncü modunun aynısıdır. Bu modun öncülleri birbirine eşittir yani biri diğerinden daha genel ya da dar anlamlı değildir.⁴⁴

Bütün ihramlılara av yasaklanmıştır.
Hiçbir ihramlıya kadın mubah değildir.

O halde bazı av yasaklananlara kadın mubah değildir.⁴⁵

Üçüncü mod,

Bazı canlılar insandır.
Bütün canlılar cevherdir.
O halde bazı insanlar cevherdir.

Doğru sonuç elde etmek için bu modun tikel öncülünün döndürülmesi gerekir. "Bazı canlılar insandır" önermesi "Bazı insanlar canlıdır" şeklinde döndürülür. Sonra tümel önermeye eklenir ve şöyle denir:

Bazı insanlar canlıdır.
Bütün canlılar cevherdir.
O halde bazı insanlar cevher.⁴⁶

Bazı namaz kılanların namazları kabul olur.
Bütün namaz kılanlar kâbeye yönelmekle emrolunmuşlardır.
O halde bazı namazları kabul olanlar kâbeye yönelmekle emrolunmuşlardır.⁴⁷
Bu mod, birinci şeklin üçüncü modunun aynısıdır.

Dördüncü mod,

Bütün insanlar canlıdır.
Bazı insanlar cevherdir.

⁴² İbn Hazm, *age.*, s. 120.

⁴³ İbn Hazm, *age.*, s. 122.

⁴⁴ İbn Hazm, *age.*, s. 120.

⁴⁵ İbn Hazm, *age.*, s. 123.

⁴⁶ İbn Hazm, *age.*, s. 120.

⁴⁷ İbn Hazm, *age.*, s. 123. Bk. V. Vasıf Mustafa, *age.*, s. 255.

O halde bazı canlılar cevherdir.

Bu mod, tikel önermenin takdim ve tehirinde öncekinden farklıdır. Çünkü bu mod, birinci şeklin üçüncü moduna irca edilirken, küçük önerme ile büyük önerme yer değiştirir. Ayrıca döndürmeden sonra soncun konusu yüklem, yüklemi konu olur. Bu modun burhamı tikel öncülün döndürülmesi ile gerçekleşir. Buna göre "Bazı insanlar cevherdir" önermesi "Bazı cevherler insandır" şeklinde döndürülür, sonra bu önerme tümel öncüle eklenir ve şöyle denir:

Bazı cevherler insandır.

Bütün insanlar canlıdır.

O halde bazı cevherler canlıdır.

Sonucun konusu ile yüklemnin yerini değiştirdiğimizde sonuç, "Bazı canlılar cevherdir" şeklini alır.⁴⁸ Bu modun fıkhi örneği ise şöyledir:

Bütün beş defa emziren emzirdiğine haramdır.

Bazı beş defa emzirenler annedir.

O halde bazı anneler haramdır.⁴⁹

Bu mod, birinci modun üçüncü şeklinin aynısıdır.

Beşinci mod,

Bu modun küçük önermesi tümel, büyük önermesi tikedir, bu modda genel terim büyük önermede değil, küçük önermede bulunur.⁵⁰ Örneği şöyledir:

Bütün insanlar canlıdır.

Bazı insanlar taş değildir.

O halde bazı canlılar taş değildir.

Bu mod, döndürme ile açıklanamaz. Çünkü tikel olumsuz önermenin döndürmesi olmaz. Tümel olumlu önerme döndürüldüğünde tikel olur ve iki tikel öncülün sonuç çıkmaz. Fakat bu mod şu şekilde açıklanabilir: Eğer zikredilen sonuç yanlış ise çelişki doğrudur. O da "Bütün insanlar taştır" önermesidir. Sonra şöyle denir:

Bütün insanlar canlıdır.

Bütün canlılar taştır.

O halde bazı insanlar taştır.

Bu modun sonucu, üçüncü şeklin ikinci modunun sonucu ile aynı olur. Sonucun alınıp küçük öncüle eklenmesi ile bu mod, birinci şeklin dördüncü moduna döner. Şöyle denir:

Bütün insanlar canlıdır.

Bazı canlılar taş değildir.

O halde bazı insanlar taş değildir.

Bu sonuç birinci şekilden dördüncü modunun sonucu ile aynıdır. Bu modun büyük öncülünde küçük öncülünden daha genel olan bir lafız yoktur.⁵¹ Zikredilen modla ilgili fıkhi örnek şöyledir:

⁴⁸ İbn Hazm, *age.*, s. 120.

⁴⁹ İbn Hazm, *age.*, s. 123. Bk. V. Vasıf Mustafa, *age.*, s. 255.

⁵⁰ İbn Hazm, *age.*, s. 114.

⁵¹ İbn Hazm, *age.*, s. 120.

Bazı haksız yere öldüren katiller tutuklanmaz.

Bütün haksız yere katil olanlar fasıktır.

O halde bazı tutuklanmayanlar fasıktır.⁵²

Altıncı mod,

Bazı canlılar insandır.

Hiçbir canlı taş değildir.

O halde bazı insanlar taş değildir.

Doğru sonuç elde etmek için altıncı modun öncüllerden biri döndürülür. "Bazı canlılar insandır" önermesinin döndürmesi "Bazı insanlar canlıdır" önermesidir sonra bu önerme, tümel olumsuz önermeye eklenir. Kıyas şu şekli alır:

Bazı insanlar canlıdır.

Hiçbir canlı taş değildir.

O halde bazı insanlar taş değildir.⁵³

Bazı şartlar ahdi bozar.

Hiçbir şart ahdin önüne geçmez

O halde bazı ahdi bozan şartlar ahdin önüne geçmez.

Bu mod, birinci şeklin dördüncü modunun aynısıdır.

İbn Hazm'a göre bir kıyas, sonucu tümel olumlu olursa tikel olumlu; tikel olumlu olursa tikel olumlu; tümel olumsuz olursa tümel olumsuz olarak döndürülür. Tikel olumsuz döndürülemez. Eğer tümel, doğru olursa tikel de doğru olur, fakat tikel doğru ise tümel doğru olmayabilir. İbn Hazm, kıyasın ikinci ve üçüncü şeklinden olan modlardan doğru sonuç elde etmek için döndürme konusunun iyi bilinmesi gerektiğini aksi halde bir takım yanlışlar yapabileceğine dikkat çeker. Ayrıca İbn Hazm, kıyas şekillerinden sadece doğru sonuç verenlere yer verdiğini zikreder.⁵⁴

Şartlı Kıyaslar

Bu tür kıyaslar yüklemli kıyaslarda olduğu gibi iki öncülden meydana gelirler. Bu öncüllerden biri bitişik şartlı önerme, diğeri ise yüklemi bir önermedir. Yüklemli önerme, şartlı önermenin mukaddem veya talisinin ya aynen tekrar edilmesinden veya çelişiginden oluşmaktadır. Eğer yüklemli öncülde, şartlı öncülün mukaddemi aynen tekrar edilmiş ise, tali sonuç olarak çıkacaktır. Eğer yüklemli öncül, şartlı öncülün talisinin çelişigi ise, o zaman da sonuç mukaddemin çelişigi olur. Buna göre şartlı kıyasların iki modu vardır. Çünkü ikinci öncül olarak talinin, aynen alınmasından veya mukaddemin çelişiginin alınmasından sonuç çıkmaz.⁵⁵ Bu tür kıyasların öncüllerinden en az biri şartlı bir önermedir. Doğruluğu veya yanlışlığı bağlantılı olduğu diğer hüküm ile ortaya çıkar. Örneğin, "Zina eden evli, baliğ, akıllı fakat dul olursa kırbaçlanır ve

⁵² İbn Hazm, *age.*, s. 123.

⁵³ İbn Hazm, *age.*, s. 121.

⁵⁴ İbn Hazm, *age.*, s. 123.

⁵⁵ Bk. İbn Hazm, *age.*, s. 125; Tahir Yaren, *İbn Sina Mantığına Giriş*, Ankara 2003, s. 94, *Kıyasların Yapısı*, s. 47.

recm edilir” şartlı önermesi iki hükümden meydana gelmektedir. “Zina eden, evli, baliğ, akıllı ve duldur” kısmı birinci hükmü, “o kırbaçlanır ve recm edilir” kısmı ise ikinci hükmü oluşturur. Birinci hüküm “mukaddem” ikinci hüküm ise “tali” olarak isimlendirilir. İbn Hazm, mukaddemi “mualaka”, taliyi ise “mualaka bih” olarak isimlendirmektedir, aynı zamanda birincisine “müsebbep”, ikincisine de “sebeb” de demektedir, güneşin doğuşunu gündüzün; dünyanın ay ile güneşin arasına girmesini ay tutulmasının sebebi olarak göstermektedir.⁵⁶

1. Bitişik Şartlı Kıyaslar

Bitişik şartlı kıyaslar iki öncülde meydana gelir. Birinci öncül iki önermeden oluşurken, ikinci öncül birinci öncüldeki iki önermeden birinin olumlu veya olumsuz şeklindedir. Böylece birinci öncüldeki iki önermeden biri veya çelişigi sonuç olarak ortaya çıkar.⁵⁷ Yani bitişik şartlı kıyasların ilk öncülü bitişik şartlı önermeden oluşur. Bitişik şartlı önermede bir hüküm diğer hükme bir şart ile bağlı olur. Buna göre bir hükmün doğruluğu da yanlışlığı da diğer hükme bağlıdır. Örneğin, “Eğer zina eden evli, baliğ, akıllı ise kırbaçlanır ve recm edilir” önermesi iki hükümden oluşmaktadır. Birinci hüküm “zina eden kişi evli, baliğ ve akıllıdır” ifadesi, ikinci hüküm ise “o kırbaçlanır ve recm edilir” ifadesidir, bu iki hüküm şart edatı ile birbirlerine bağlanmışlardır. Bu hükümlerden birinin gerçekleşmesi diğerinin gerçekleşmesine bağlıdır. Eğer hükümlerden biri gerçekleşmez ise diğeri de gerçekleşmez. Söz konusu önerme şu şekilde kıyas formuna dökülebilir:

Eğer zina eden evli, baliğ ve akıllı ise kırbaçlanır ve recm edilir (birinci öncül).

Zina eden evli, baliğ ve akıllıdır (ikinci öncül).

O halde zina eden kırbaçlanır ve recm edilir (sonuç).

Şartlı önermenin mukaddem ve talisi birlikte olumsuz, birlikte olumlu veya biri olumlu diğeri olumsuz olabilir. Şöyle ki:

Eğer güneş batmazsa gece olmaz (ikisi de olumsuz).

Eğer güneş batarsa gece olur (ikisi de olumlu).

Eğer gece olmazsa gündüz olur (biri olumsuz biri olumlu).

Eğer müdahale edilmezse ateş yükselir (biri olumsuz biri olumlu) Bu önermelerin her ikisi de olumlu şekilde ifade edilebilir:

Eğer suyu tabiatına bırakırsan durgun olur (ikisi de olumlu).

Eğer ateşi tabiatına bırakırsan yükselir (ikisi de olumlu).⁵⁸

İbn Hazm’a göre ilk öncülü tikel olan bir kıyas şöyle düzenlenir:

Eğer Zeyd doktor ise konuşandır.

Fakat Zeyd doktordur.

O halde Zeyd konuşandır.

Eğer mukaddem olumsuzlanırsa “Zeyd doktor değildir” denir. Bu durumda sonuç önermesi olarak “O halde Zeyd konuşan değildir” demek doğru olmaz. Aynı du-

⁵⁶ İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 125-126.

⁵⁷ İbrahim Emiroğlu, *age.*, s. 168, İbrahim Çapak, *Gazali'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2005, s.172.

⁵⁸ İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 125-126.

rum tali için de geçerlidir. Eğer tali mukaddeme eşit veya daha genel ise birincisi olumsuzlanırsa ikincisini de olumsuzlanır. Şöyle ki:

Eğer insan duyulur (hasas) veya gülen ise canlıdır.

Fakat duyulur veya gülen değildir.

O halde canlı değildir.

Talinin mukaddemden tikel olması uygun değildir. Çünkü onun varlığı mukaddemin varlığına bağlıdır. Bu nedenle ya mukaddeme eşit ya da ondan daha genel olmalıdır.

Eğer tali istisna edilirse mukaddem zorunlu olarak olumsuz kılınır. Şöyle ki:

Eğer Zeyd doktor ise alimdir

Fakat Zeyd alim değildir

O halde Zeyd doktor değildir.

Bitişik şartlı kıyaslarda tali istisna edildiğinde zorunlu olarak mukaddem de istisna edilmiş olur.

Eğer Zeyd doktor ise alimdir

Fakat Zeyd alim değildir

O halde Zeyd doktor değildir.

Görüldüğü gibi Zeyd'in doktorluğu alim olmasına bağlı ise ve Zeyd'in alim olmadığı kabul ediliyorsa onun doktor olmadığı da kabul edilmek durumunda kalınır. Bu kıyasta mukaddem doğru kabul edilirse zorunlu olarak tali de doğru kabul edilmiş olur. Şöyle ki:

Eğer Zeyd doktor ise alimdir

Zeyd doktordur.

O halde Zeyd alimdir.

Bu tür kıyaslar da taliyi olduğu gibi ve mukaddemin çelişliğini kabul etmek sonuç meydan getirmez. Yani Zeyd'in doktor olmaması alim olmadığına delalet etmediği gibi Zeyd'in alim olması da onun doktor olduğuna delalet etmez.⁵⁹

2. Ayrık Şartlı Kıyaslar

Büyük öncülü ayrık şartlı önermeden oluşan kıyaslara ayrık şartlı kıyaslar denir. Bu kıyasların birinci önermesi "veya", "ya..., ya da" bağlaçları ile kurulur. Ayrık şartlı kıyaslarda birinci öncülde yer alan önermelerden biri istisna edilerek sonuca varılır. Buna göre mukaddemi onaylama ve reddetme, taliyi onaylama ve reddetme olmak üzere dört mod karşımıza çıkar. Ayrık şartlı kıyaslarda her bir kısım diğerlerinden farklı ve birbirine zıt olur. Birinci öncülde iki veya daha fazla önermenin olması mümkündür. Örneğin, "Alem ya hadistir ya da ezelidir", "Bu şey ya haramdır ya da haram değildir", "Bu şey ya vaciptir ya da vacip değildir" önermeleri iki hükümden, "Bu şey ya vacip, eşit derecede mubah, müstehab mubah ya mekruh mubah ya da haramdır", "Alem ya kendi kendini var etmiştir ya kendisinin dışındaki şeyler onu var etmiştir ya da bir yaratıcının emri ile var olmuştur" önermeleri ise ikiden fazla hükümden oluşmaktadır.

⁵⁹ Bk. İbn Hazm, *et-Takrib*, s. 127-128, İ. Çapak, *age.*, s. 173-174.

Eğer birinci öncüldeki hükümler eksik ise bu eksiklik ya cehaletten ya unutkanlıktan ya da kasıtlı davranmaktan kaynaklanır. Bu durumda ayrık şartlı önermenin kısımları tam olarak zikredilmemiş olur. Örneğin, “Hava ya sıcaktır veya soğuktur” dediğinde havanın ılıman (mu’tedil) olabileceği göz önünde bulundurulmadığında taksim tam olmaz.⁶⁰ Yine “Zeyd ya oturuyor ya da bir yere dayanmaktadır” dediğinde önermenin kısımları tam olmaz. Çünkü Zeyd’in yürümesi de ayakta olması da mümkündür. Ayrık şartlı önermede zikredilmesi gereken bütün kısımlar zikredilmediğinde kesin bir sonuca varılamaz. Kesin bir sonuca varmak için önermenin bütün kısımlarının zikredilmesi gerekir. Şöyle ki:

Alem ya ezeldir ya da hadistir.

Fakat alem hadistir.

O halde alem ezeli değildir.

Şartlı önermenin kısımlarından biri olumsuzlanıp ispatlandığında zorunlu olarak diğer kısım doğru olur. Örneğin,

Alem ya ezeldir ya hadistir.

Alem ezeli değildir.

O halde alem hadistir.

Şartlı önermenin kısımları ikiden fazla olduğunda onlardan biri doğrulandığında, onun diğerlerine muhalif olduğu ortaya çıkar. Eğer bütün kısımlar olumsuzlanır sadece biri olumsuzlanmaz ise olumsuzlanmayan hakkında kesin bir kanaat oluşur. Örneğin,

Bu tat, ya lezzetsiz ya kötü ya tatlı ya acı ya ekşi ya tuzlu ya da bozuktur.

Fakat acıdır.

O halde lezzetsiz, kötü, tatlı, ekşi, tuzlu, bozuk değildir.

Bu durumda geri kalan bütün kısımlar olumsuzlanır yani ikinci öncül olarak “lezzetsiz, kötü, tatlı, ekşi tuzlu ve bozuk değildir” dediğinde acı olduğu ortaya çıkar. Yine, “Bu sayı diğer sayıya ya eşit, ya ondan küçük ya da ondan büyüktür” önermesinde kısımlardan biri onaylandığında diğer ikisi onaylanmamış olur. Yani

Bu sayı diğer sayıya ya eşit ya ondan küçük ya da ondan büyüktür.

Bu sayı diğerine eşittir.

O halde bu sayı diğer sayıdan küçük veya büyük değildir.

Bu sayı diğerinden küçük veya büyük değildir

O halde bu sayı diğer sayıya eşittir.

Eğer

Bu sayı diğer sayıya ya eşit ya ondan küçük ya da ondan büyüktür

Bu sayı diğerine eşit değildir denirse şüpheli bir sonuç ortaya çıkar. Çünkü bu durumda sayının diğer sayıdan küçük de büyük de olması mümkündür.⁶¹

⁶⁰ İbn Hazm, *age.*, s.129,131 Bk. İbrahim Emiroğlu, *age.*, s. 170-171.

⁶¹ İbn Hazm, *age.*, s. 130-131. Benzer örnekler için bk. İbn Hazm, “Risaletü Meratibü’l Ulum” *Resail* içinde (thk. İhsan Reşid Abbas), Mısır Trhz, s.72-73.

Sonuç

İbn Hazm, *et-Takrib* adlı eserinde mantık konularını özellikle de kıyası ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. O, söz konusu eserde mantık konularını ele alırken Aristoteles'in takip ettiği sıralamayı takip etmektedir. Yani *Kategoriler*'i "Esmâü'l-Müfred", *Perihermeneias*'i "Kitabul Ahbar", *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Topika ve Sofistik* delileri "Burhan", *Retoriği* "Belağat" *Poetika*'yı ise "Şiir" başlıkları altında ele alır. Bu durum onun mantık konusunda Aristoteles'i takip ettiğini göstermektedir. Fakat İbn Hazm, Aristoteles mantığını olduğu gibi kabul etmez. Çünkü o, Aristoteles'in ele almadığı bitişik şartlı ve ayrık şartlı kıyaslar üzerinde de durur, hem yüklemli kıyas ve modlarına hem de bitişik şartlı ve ayrık şartlı kıyaslara dini ilimlerden örnekler verir. İbn Hazm, Aristoteles'in kullandığı anlamdaki kıyasa burhan der. Kıyas kavramını ise genellikle analoji kavramının yerine kullanır. O, İslami ilimlerde analoji ile hüküm verilmesine ciddi bir şekilde karşı çıkar ve kesinlikle iki şey arasındaki benzerlikten hareketle hüküm verilemeyeceğini vurgular. Çünkü ona göre tıpa tıp benzer olan hiçbir şey yoktur. İbn Hazm, analoginin hüküm konusunda kullanılmasına karşı çıkarken burhan olarak isimlendirdiği kıyası daha doğrusu kıyasın şekillerinden çıkan sonuçların doğru hükümler elde etmemizi sağladığı üzerinde durur. O, kıyas konusunu son derece önemsemekte, kesin ya da yüklemli dediğimiz kıyası Aristoteles gibi ele almakta, kıyasın üç şekli üzerinde durmaktadır. Birinci şekil dört, ikinci şekil dört ve üçüncü şekil ise altı moddan oluşmaktadır. İbn Hazm, bazı klasik mantık kitaplarında yer alan ancak Aristoteles'in söz konusu etmediği kıyasın dördüncü şekline değinmemektedir. O, kıyas modlarını örneklendirirken yukarıda ifade edildiği gibi dini ilimlerden özellikle kelimeler ve fıkıhtan örnekler vermektedir. İbn Hazm'ın kıyası işlerken dini ilimlerden örnekler vermesi mantığı karşı var olan ön yargıyı kaldırmak ve mantığın dini ilimlerde de kullanılabileceği göstermek amacıyla kaynaklanmaktadır. Ayrıca İbn Hazm, kıyas konusunu incelerken önerme çeşitlerine ve döndürme konusuna dikkat çeker. Çünkü önermeler olmadan kıyas oluşturulamaz. Ancak doğru sonuç elde etmek için önermelerin çeşitlerini bilmek yeterli değildir. Önermelerin nasıl döndürüldüğünü de bilmek gerekir. Aksi halde kıyas modlarının bazılarında sonuç elde etmek mümkün olmaz.

Syllogism in Ibn Hazm's Logic

Abstract

Syllogism in Ibn Hazm Logic

This paper examines the syllogism in Ibn Hazm's logic. Ibn Hazm, attaches enormous importance to establishing the proof through syllogism which consists of two propositions or premisses and conclusion. Ibn Hazm investigates simple, component and conditional syllogistic. Also he tackles the method of analogy which is called qiyas in Islamic jurisprudence. This sort of qiyas was rejected by Ibn Hazm.

Keyword: Ibn Hazm, logic, syllogism, analogy.

Kaynakça

- Chejne, A. G. , "İbn Hazm of Cordova on Logic", *Jads*, 104, New Haven 1984.
Chejne, A. G. , *Ibn Hazm*, Chicago 1982.

Bingöl, Abdulkuddûs, "Endülüs'lü İbn Hazm'ın Mantığında Dil Konuları" *Felsefe Dünyası*, Sayı 8, (1993)

Demirci, Ahmet , *İbn Hazm ve Zahirlik*, Kayseri 1996.

Abdullah Fadıl İ. , "İbn Hazm'ın Din Hukukuyla İlgili Meselelerde Kıyası Reddedi-
şyle İlgili Notlar" (Çev. İbrahim Aydın) *Usûl-i Din* içinde, İstanbul 1991.

Gazali, *Miyaru'l-İlm*, (nşr. Süleyman Dünya), Kahire 1961,

İbn Hazm, "Risaletü Meratibü'l Ulum" *Resail* içinde (thk. İhsan Reşid Abbas), Mısır
Trhz.

İbn Hazm, "Risaletü'l-Tevfik ala Şari'n-Necat" *Resail* içinde, (thk. İhsan Reşid
Abbas), Mısır Trhz.

İbn Hazm, et-Takrib li'l Haddil Mantık ve'l Madhal ileyhi, (tahk. İhsan Abbas), Beyrut
Trhz

İbn Hazm, *İhkam fi Usuli'l Ahkam*, c. 2, Kahire 1992.

İbn Hazm, *Usûl-i Din* (Çev. İbrahim Aydın) İstanbul 1991.

Çapak, İbrahim, *Gazali'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2005.

Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara, 2004.

el-Muzaffer, Muhammed Rıza, *Mantık*, Lübnan 1980.

Bolay, Naci, "İbni Sina Mantığında Modal Önergeler ve Bu Önergelerin İbni Hazm
Vasıtasıyla İslam Fıkhına Uygulanışı" *Uluslararası İbni Sina Sempozyumu Bildirileri*
içinde, Ankara 1983.

Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1996

Taylay, Necip, *Mantık Tarihçesi Problemleri*, İstanbul 1996.

Rescher, Nicholas, *The Development of Arabic Logic*, London 1964.

Yaren, Tahir, *İbn Sina Mantığına Giriş*, Ankara 2003.

Yaren, Tahir, *Kıyasların Yapısı*, Ankara 2003.

V. Vasıf Mustafa, İbn Hazm ve Mevkifuhu minel Felsefe ve'l-Mantık ve'l-Ahlak, Abudabi 2000.